

บทฟื้นฟูวิชาการ

Academic revival chapter

การเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่น

กุสุมาลี โภธิปัสสา ปร.ด.*

ทรงสุดา หมั่นไธสง ปร.ด.**

ดารารพร รักหน้าที่ ส.ม.***

จิระพรรณ สุปัญญา พย.ม.***

มัลลิกา มากรัตน์ วท.ม.***

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการนำเสนอมุมมองการเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่น รวมทั้งผลกระทบที่เกิดต่อเด็กและปู่ย่าตายาย ครอบครัวข้ามรุ่นหมายถึง ครอบครัวที่มีปู่ย่าหรือตายายอาศัยอยู่ กับคนรุ่นหลานตามลำพัง ประเทศไทยมีแนวโน้มของจำนวนครอบครัวข้ามรุ่นเพิ่มขึ้น ผลการทบทวนวรรณกรรม พบว่า การเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่นเป็นการเกื้อกูลเพื่อให้ครอบครัวสามารถทำหน้าที่พัฒนา ให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพในสังคมซึ่งครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและสติปัญญา ตลอด จนด้านอื่นที่จำเป็น ผลกระทบได้แก่ ปู่ย่าตายายมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง มีความสุขที่ได้ดูแลหลาน การเกื้อ หนุนของหลานที่มีต่อปู่ย่าตายายคือ เมื่อหลานโตขึ้นสามารถช่วยเหลือทั้งตัวเองและปู่ย่าตายายได้ตามวัยทั้งด้าน ร่างกายในภาวะสุขภาพดีหรือเจ็บป่วย รวมทั้งด้านจิตใจคือทำให้ปู่ย่าตายายเกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ ช่วยคลายความ เหนง มีความรู้สึกผูกพันกับหลาน ในขณะเดียวกันพบข้อจำกัดของการเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายคือ การขาดการ รู้เท่าทันยุคของการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากใช้เวลาส่วนใหญ่ในการดูแลกิจวัตรประจำวันของเด็กและเพื่อหารายได้มา จุนเจือครอบครัว รวมทั้งความชราภาพและการเจ็บป่วย ทำให้ปู่ย่าตายายใช้ความรู้และประสบการณ์เดิมในการเลี้ยง ดูเด็ก ปู่ย่าตายายที่อ่านหนังสือไม่ออกและมีการศึกษาน้อยไม่สามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆมากขึ้น ซึ่งอาจมีผลต่อการ ส่งเสริมพัฒนาการและการเรียนรู้ของเด็ก

คำสำคัญ: การเลี้ยงดู เด็ก ปู่ย่าตายาย ครอบครัวข้ามรุ่น

* อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาการพยาบาลเด็กและวัยรุ่น วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี อุตรธานี

** อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาการพยาบาลเด็กและวัยรุ่น วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี ขอนแก่น

*** อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาการพยาบาลอนามัยชุมชน วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี อุตรธานี

Childhood Parenting by Grandparents in a Skipped–Generation Family

Gusumalee Potipatsa Ph.D.*

Songsuda Muenthaisong Ph.D.**

Daraporn Raknatee M.PH.***

Jirapun Supunya M.N.S.***

Munlika Makrat M.S***

Abstract

This article aimed to present the perspectives of the childhood parenting by grandparents in a skipped–generation family including the impacts on children and grandparents. The skipped–generation family means a family in which the grandparents live together with their grandchildren without the parents. In Thailand, the trend of skipped–generation family is increasing. The review literature showed that childhood parenting by grandparents in the skipped–generation family was a family support so that it could do duty for child development to be a qualified adult in the future society including in physical, mental, emotion, social and intellectual aspects and other necessity. The childhood parenting in the skipped–generation family had following impacts; grandparents felt self–worth and they were happy in taking care of their grandchildren. The grandchildren supported their grandparents when they grow up in that they were able to help, according to age, both themselves and their grandparents in the physical support, good health or illness, and mental support, creating their heartwarming, loneliness relieving and attached feeling to the grandchildren. However, the limitations of childhood parenting by grandparents were the lacking of knowing about change era due to spending most of the time on looking after the children’s daily activities, earning money to support the family as well as their degeneration and illness. As a result, they used their prior knowledge and experience for parenting. The grandparents who were not very well educated or illiteracy could not learn more things. These might affect the promotion of childhood development and learning.

Keywords: Parenting, Childhood, Grandparents, Skipped–generation family

* Lecturer, Program of Pediatric and Adolescent Nursing, Boromarajonani College of Nursing Udonthani

** Lecturer, Program of Pediatric and Adolescent Nursing, Boromarajonani College of Nursing Khon Kaen

*** Lecturer, Program of Community Health of Nursing, Boromarajonani College of Nursing Udonthani

บทนำ

การเลี้ยงดูเด็กเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ และหน้าที่ของครอบครัว การที่เด็กได้รับการเลี้ยงดูที่เหมาะสมตามในครอบครัว จะทำให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพต่อสังคมต่อไป ครอบครัวเป็นรากฐานสำคัญของสังคมเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานต่างๆ เช่น ด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม ตลอดจน ด้านการคุ้มครองหรือการสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคมและ ด้านการสืบทอดเผ่าพันธุ์ อย่างไรก็ตามแล้วแต่เมื่อสังคมและโครงสร้างประชากรเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลให้ครอบครัวเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ปัจจุบันประเทศไทยกำลังอยู่ในระยะการเปลี่ยนผ่านทางประชากร จากที่เคยมีประชากรวัยเด็กจำนวนมากกลายเป็นสังคมสูงวัยที่มีเด็กน้อยลงแต่ประชากรสูงวัยมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว สังคมเปลี่ยนไปจากที่เคยเป็นครอบครัวขนาดใหญ่กลายเป็นครอบครัวที่มีขนาดเล็กลงและมีความหลากหลายมากขึ้น จากสถิติปี พ.ศ. 2553 สัดส่วนประชากรวัยเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีลดลงเหลือเพียงร้อยละ 19.2 ขณะที่ผู้สูงอายุกลับมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 12.0 นอกจากนี้ ยังมีการคาดประมาณว่าภายในปี พ.ศ. 2583 สัดส่วนประชากรที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปีจะคิดเป็นเพียงร้อยละ 15.9 ของประชากรไทยทั้งหมด ขณะที่ผู้สูงอายุนั้นจะมีสัดส่วนถึงร้อยละ 32.1 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาประเทศไทยเปลี่ยนจากสังคมที่เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักไปสู่สังคมอุตสาหกรรม และภายในระยะเวลาไม่ถึง 30 ปี สัดส่วนของคนหนุ่มสาวอายุ 15-24 ปี ที่ทำงานในภาคเกษตรกรรมลดลงจากร้อยละ 35.3 เหลือเพียงร้อยละ 12.2 ประชากรหนุ่มสาวหันไปหาโอกาสการจ้างงานที่ดีกว่าในเขตเมือง ดังนั้นการย้ายถิ่น ภายในประเทศของสังคมไทยที่เพิ่มสูงขึ้นนี้ จึงเป็นแรงผลักดันอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้โครงสร้างครอบครัวมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ในช่วง 25 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวสามรุ่นเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและเป็นครอบครัวประเภทหลักในปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตชนบท ครอบครัวพ่อแม่ ลูก ซึ่งเคยเป็นครอบครัวประเภทหลักลดลงประมาณครึ่งหนึ่ง

ครอบครัวคู่สามีภรรยาและไม่มีลูกเพิ่มขึ้น 3 เท่า โดยเพิ่มขึ้นในเขตชนบทสูงกว่าในเขตเมือง ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีจำนวนเพิ่มขึ้นจาก 970,000 ครัวเรือน เป็น 1.37 ล้านครัวเรือน ครัวเรือนคนเดียวและครอบครัวข้ามรุ่นเพิ่มขึ้น 2 เท่า¹ จากที่กล่าวมาจะเห็นว่ามีความครอบครัวข้ามรุ่นหรือครอบครัวแห่วงกลาง (Skipped-generation family) มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากการย้ายถิ่นแรงงานรุ่นพ่อแม่เข้าสู่เมืองเพื่อทำงานโดยให้ปู่ย่าตายายเป็นคนดูแลบุตรแทนตน การเพิ่มขึ้นของจำนวนครอบครัวข้ามรุ่นยังมีสาเหตุอื่นอีก เช่น ปัญหาความสัมพันธ์ในครอบครัวที่เปราะบางนำไปสู่การหย่าร้างที่สูงขึ้น หรือการตั้งครรภ์ของพ่อแม่วัยรุ่น เป็นต้น ด้วยสาเหตุเหล่านี้ทำให้ปู่ย่าตายายต้องรับหน้าที่ในการเลี้ยงดูหลานอย่างปฏิเสธไม่ได้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวขาดความแข็งแกร่ง การทำหน้าที่ของครอบครัวที่มีต่อสมาชิกลดน้อยลงในเรื่องการดูแลเด็ก การอบรมสั่งสอน การควบคุมพฤติกรรม จากสถิติการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนไทยที่ถูกดำเนินคดีทั่วประเทศไทยหากจำแนกตามสาเหตุ จะพบว่า สภาพภายในครอบครัวเป็นสาเหตุที่สำคัญในการกำหนดพฤติกรรมและการกระทำผิดของวัยรุ่น² ผู้เขียนในบทบาทของอาจารย์ประจำสาขาการพยาบาลเด็กมองเห็นความสำคัญการเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่น รวมทั้งผลกระทบที่อาจจะเกิดต่อเด็กและปู่ย่า ตายาย จึงทบทวนวรรณกรรมที่ประกอบด้วยบทความวิจัย รายงานวิจัย ตลอดจนวิทยานิพนธ์ และทบทวนวรรณกรรมข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายไทย ที่ตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ. 2550-2563 เนื่องจากการทำวิจัยในหัวข้อนี้มีค่อนข้างน้อย เพื่อต้องการนำเสนอข้อมูลให้บุคลากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปวางแผนในการส่งเสริมและช่วยเหลือการเลี้ยงดูเด็กของครอบครัวข้ามรุ่นให้มีคุณภาพต่อไป

สถานการณ์การเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่น

ครอบครัวข้ามรุ่น หรือครอบครัวแห่วงกลาง

หมายถึง ครอบครัวที่คนในรุ่นปู่ย่า/ตายายอาศัยอยู่ร่วมกันกับคนรุ่นหลาน ในขณะที่คนวัยทำงานหรือคนรุ่นกลางไม่ได้อาศัยอยู่ร่วมด้วย โดยส่วนใหญ่มักจะย้ายไปอยู่ที่อื่นไม่ว่าจะเป็นการอยู่ที่อื่นอย่างถาวรหรือกึ่งถาวรเพื่อทำงานหรือการศึกษา การที่ไม่มีคนวัยทำงานอาศัยอยู่ด้วยอาจส่งผลกระทบต่อทั้งเด็กและผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ร่วมกันโดยไม่มีคนวัยทำงานอยู่ร่วมด้วย³

จากข้อมูลสำมะโนประชากรและการเคหะ พ.ศ. 2553 เกี่ยวกับครอบครัวข้ามรุ่นพบว่า มีจำนวน 107,494 ครอบครัวในปี พ.ศ. 2530 และเป็น 405,615 ครอบครัวในปี พ.ศ. 2556 ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 2¹ และบางการศึกษาพบร้อยละ 10.1⁴ ของครอบครัวทั้งหมดในประเทศไทย และมีแนวโน้มที่คาดว่าจะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ โดยพบมากที่สุดไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คิดเป็นร้อยละ 47 ปี ในปี พ.ศ. 2556 มีเด็กอยู่ในครอบครัวข้ามรุ่น 1.24 ล้านคน หัวหน้าครอบครัวข้ามรุ่นมากกว่าครึ่งมีอายุมากกว่า 60 ปี และเกือบร้อยละ 90 เป็นผู้หญิงเลี้ยงดูหลานเพียงลำพัง หัวหน้าครอบครัวข้ามรุ่นส่วนใหญ่ยังคงทำงาน และส่วนมากอยู่ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งปัจจัยที่ก่อให้เกิดครอบครัวข้ามรุ่นคือ การย้ายถิ่นฐานจากชนบทสู่เมือง และความกดดันที่มีต่อผู้ย้ายถิ่นฐานที่นำบุตรมาด้วยหรือมีบุตรในช่วงการทำงานในเมืองคือ การที่ต้องหารายได้จำนวนมากในเวลาอันรวดเร็วในสภาพแวดล้อมที่ไม่คุ้นเคย ประกอบกับการใช้ชีวิตอยู่ในเมืองที่มีค่าครองชีพสูงและการขาดการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ จึงทำให้พ่อแม่ต้องฝากบุตรของตนไว้ในความดูแลของปู่ย่า ตายาย⁴ ครอบครัวข้ามรุ่นโดยทั่วไปจะมีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่าครอบครัวที่เด็กและพ่อแม่อยู่ด้วยกัน⁵ แม้ว่าพ่อแม่จะส่งเงินกลับเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลเด็ก แต่การสนับสนุนนี้อาจไม่เพียงพอหรือไม่สม่ำเสมอ เมื่อรายได้ไม่พอกับค่าใช้จ่าย ปู่ย่าตายายจึงต้องกลายเป็นแหล่งรายได้หลักซึ่งถือเป็นการผลักดันให้ปู่ย่าตายายในวัยชราอาจต้องกลับไปทำงาน ดังจะเห็นได้ว่าร้อยละ 43.5 ของปู่ย่าตายายในวัยชราที่อาศัยอยู่ในครอบครัวข้ามรุ่น ยังต้องทำงานเพื่อตอบสนองความต้องการของบุตรหลาน

ในปี พ.ศ. 2555 ประมาณ 1 ใน 5 ของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวข้ามรุ่นมีรายได้ครัวเรือนต่อหัวต่ำกว่าระดับรายได้ขั้นต่ำสุดในประเทศที่มีความเพียงพอในการครองชีพ โดยวัดจากจำนวนเงินที่ต้องใช้จ่ายสำหรับสิ่งต่างๆ ที่เป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐาน เช่น อาหาร ที่อยู่ อาศัย การรักษาพยาบาล และเครื่องอุปโภคอื่นๆ ซึ่งรายได้ขั้นต่ำสุดของประชาชนไทยในปี พ.ศ. 2561 คือ 2,710 บาท/คน/เดือน^{1, 6} ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อพัฒนาการของหลานที่อยู่ในวัยเรียนที่ผลการวิจัยพบว่าเด็กวัย 6-12 ปี ที่เลี้ยงดูโดยปู่ย่า ตายายมีโอกาสพัฒนาการต่ำกว่าปกติ 2.1 เท่า ของเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีรายได้เพียงพอต่อการใช้จ่าย⁷

จากการทบทวนวรรณกรรม ผู้เขียนขอสรุปประเด็นเกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่น ดังต่อไปนี้

1. ลักษณะการเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายที่อยู่ในครอบครัวข้ามรุ่น แบ่งได้ออกเป็น 5 ด้าน คือ^{8,9,10}

1.1 ด้านร่างกาย ได้แก่ การดูแลกิจวัตรประจำวัน เช่น การกิน การนอน การดูแลความสะอาดของร่างกาย การซักผ้า ความปลอดภัยและการดูแลเมื่อเจ็บป่วย ดังนี้

1.1.1 การดูแลที่ครอบคลุมกิจวัตรประจำวัน เช่น ปู่ย่าตายายจะจัดเตรียมอาหารที่มีประโยชน์ให้แก่เด็กเท่าที่จะหาได้ตามท้องถิ่น เช่น ข้าวปลา ไข่ ผัก เนื้อหมู เนื้อไก่ ดับไก่ นมวัวแดง กล้วยหอม ให้หลานกินผลไม้ที่หาได้ตามหมู่บ้านหรือตามท้องตลาด ทำอาหารให้เหมาะสมตามวัยของเด็กเช่นให้อาหารเสริมเมื่อเด็กมีอายุ 6-7 เดือน พยายามให้หลานกินขนมหวานหรือขนมขบเคี้ยวน้อยที่สุด การจัดให้หลานได้นอนตามเวลาและพักผ่อนอย่างเพียงพอ

1.1.2 การดูแลเมื่อเจ็บป่วย เมื่อเด็กไม่สบาย ปู่ย่าตายายให้การดูแลคือ เช็ดตัวลดไข้ ซักยาจากร้านขายยามาให้รับประทาน หรือพาหลานไปรับบริการที่สถานบริการสุขภาพใกล้บ้าน หรือพาไปพบแพทย์ในรายที่อาการไม่ดีขึ้น

1.2 ด้านจิตใจและอารมณ์ ได้แก่ การให้ความ

รักความอบอุ่นเสมือนพ่อแม่ การดูแลอย่างใกล้ชิดเพื่อไม่ให้หลานรู้สึกว่าคุณพ่อคุณแม่ สอนให้หลานเรียกพ่อแม่ของตนเอง กระตุ้นให้หลานคุ้นเคยกับพ่อแม่มากขึ้นโดยการส่งเสริมการติดต่อหาหาพ่อแม่ทางโทรศัพท์ วิดีโอคอล การปล่อยให้หลานได้เล่นอย่างอิสระ การพูดคุยกับเด็ก การร้องเพลงให้หลานฟังหรือการพาหลานร้องเพลง การเคาะจังหวะ ประบมือ การร้องเพลงกล่อมนอน สอนให้หลานฟังและเลียนเสียง

1.3 ด้านสังคม ได้แก่ สอนให้หลานรู้จักกับบุคคลและสิ่งต่างๆ รอบตัว พาเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม ตลอดจนส่งเสริมให้หลานมีส่วนร่วมในพิธีกรรมทางศาสนา ปลูกฝังให้เด็กมีความประพฤติดีมีคุณธรรมในเรื่องการเคารพผู้อื่น การทำความดี จริยธรรม เชื่อฟังผู้ใหญ่ พ่อแม่ ครูอาจารย์ ส่งเสริมพัฒนาการทางสติปัญญาให้เด็กผ่านการเรียนรู้ในกิจวัตรประจำวันและผ่านการเล่น โดยการประดิษฐ์ของเล่นให้เด็กเอง เนื่องจากไม่มีเงินเพียงพอในการซื้อของเล่นให้เด็ก พาเด็กไปเล่นกับเด็กวัยเดียวกันข้างบ้าน หรือให้เด็กได้เล่นกับสัตว์เลี้ยงในบ้าน อบรมเลี้ยงดูหลานให้เป็นไปตามลำดับขั้นตอนตามวัยและความพร้อมของเด็ก และสนับสนุนหลานให้ได้เข้าโรงเรียนและรับการศึกษาที่เหมาะสมตามวัย สอนให้หลานตั้งใจเรียนเพื่ออนาคตที่ดี การจัดการเรื่องการเรียนรู้ หากที่เรียนให้หลาน และมองถึงอนาคตของหลานเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่

1.4 ด้านสติปัญญา การส่งเสริมพัฒนาการด้านการคิดนั้นปู่ย่าตายายได้นำประสบการณ์ที่เคยเลี้ยงดูลูกของตนมาเลี้ยงดูหลานโดยให้เป็นไปตามลำดับขั้นตอนของแต่ละช่วงวัย เช่น เมื่อหลานยังเป็นทารกจะปล่อยให้หลานได้ลองสัมผัสสิ่งของที่ไม่น่าเป็นอันตรายภายในบ้าน สอนให้หลานเรียกชื่อคน สัตว์ สิ่งของรอบตัว ให้หลานได้เรียนรู้สี ขนาด การแยกประเภท การฝึกฟังเสียงต่างๆ ให้หลานได้มีโอกาสเล่นดินทราย เล่นน้ำ เมื่อหลานเข้าโรงเรียนปู่ย่าตายายช่วยเหลือหลานในการทำบ้าน มีการเล่นกับหลานและกระตุ้นพัฒนาการด้านภาษาโดยใช้ภาษาถิ่นพูดคุยกับหลานตลอดเวลา

1.5 ด้านอื่นๆ การรับผิดชอบค่าใช้จ่ายต่างๆ

ของหลาน เช่น ค่าขนม ค่านม ค่าเครื่องแต่งกาย ของเล่น รวมทั้งค่าใช้จ่ายทางการศึกษาเช่น เงินไปโรงเรียน ค่าเทอม เป็นต้น

2. ผลกระทบของการเลี้ยงดูเด็กต่อปู่ย่าตายาย

2.1 ผลกระทบด้านบวก

2.1.1 ปู่ย่าตายายมีความรู้สึกว่ามีคุณค่าในการเลี้ยงดูเด็ก มีความสุขที่ได้ดูแลหลาน ได้เห็นหลานเติบโตขึ้นมีสุขภาพแข็งแรง ผู้สูงอายุมีความคาดหวังให้ลูกของตนกลับมาบ้านเพื่อดูแลตนและบุตรของตนหลานที่ตนดูแลสามารถดูแลตนเองได้^{9, 11}

2.1.2 การเกื้อหนุนของหลานที่มีต่อปู่ย่าตายาย หลังจากหลานโตขึ้นสามารถช่วยเหลือตัวเองและปู่ย่าตายายได้ตามวัยได้ แบ่งออก 2 ลักษณะคือ⁸

- การดูแลด้านร่างกาย เช่น ช่วยจัดเตรียมเรื่องการทำอาหาร หุงข้าว ช่วยซักผ้า รีดผ้าตนเอง ช่วยดูแลน้องที่อายุน้อยกว่า ช่วยดูแล หายามาให้ ช่วยพาไปพบแพทย์ หรือ หากคนมาช่วยเมื่อปู่ย่าตายายเจ็บป่วย แบ่งรายได้จากการทำงานมารวมกันกับของปู่ย่าตายายเพื่อการใช้จ่ายในครอบครัว

- การดูแลด้านจิตใจ สิ่งที่หลานทำให้แม่เพียงเล็กน้อย เช่น การมาอยู่ใกล้ๆ ช่วยหิบบีบของ ช่วยบิบนวด ทำให้ปู่ย่าตายายเกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ ช่วยคลายความเหงาและความเหนื่อยล้าจากการทำงานเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว มีความรู้สึกผูกพันกับหลานมากเหมือนกับว่าเป็นลูกของตัวเอง

2.2 ผลกระทบด้านลบ

2.2.1 ผลกระทบต่อด้านร่างกาย

จันทร์ฉาย จรรวดีพันธุ์⁹ ศึกษาลักษณะและสาเหตุที่บิดามารดา ทอดทิ้งบุตรของตนให้ผู้สูงอายุดูแล ศึกษาวิธีการดูแลหลานของผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้งให้ดูแลหลานตามลำพัง จำนวน 12 ราย เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การบันทึกภาคสนาม และการบันทึกเทป ผลการศึกษาพบว่าลักษณะของการทอดทิ้งผู้สูงอายุให้ดูแลหลานได้แก่

- 1) พ่อแม่ของเด็กทอดทิ้งผู้สูงอายุ ไม่ได้ช่วยเหลือด้านการเงินหรือช่วยเหลือแต่เป็นจำนวนเงินที่น้อยมาก

2) การติดต่อสื่อสารไม่ต่อเนื่องหรือขาดการติดต่อ
3) การกลับมาเยี่ยมผู้สูงอายุและบุตรไม่สม่ำเสมอหรือไม่กลับมา ความทุกข์ในการดูแลหลานของผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้งด้านร่างกายคือผู้สูงอายุมีปัญหาเกี่ยวกับระบบกระดูกและกล้ามเนื้อ เจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรังต่างๆ เช่น ข้อเสื่อม ความดันโลหิตสูง เบาหวาน ปวดหลัง ภาวะหัวใจเต้นผิดจังหวะและอื่นๆ

2.2.2 ผลกระทบด้านจิตใจและอารมณ์

วิวรรณ คล้ายคลึง, วรรณิ เดียวอิสเรศ และจินตนา วัชรสินธุ์¹¹ ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความเครียดในการทำบทบาทแม่ ของย่า/ยายที่เลี้ยงดูหลานวัยขวบปีแรก กลุ่มตัวอย่างคือ ย่า/ยายที่การทำบทบาทแม่หลักแทนพ่อแม่เป็นผู้เลี้ยงดูหลานวัยขวบปีแรก เป็นระยะเวลา 1 เดือนขึ้นไป ในจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดสกลนคร จำนวน 100 ราย ผลการวิจัยพบว่า ย่า/ยายที่เลี้ยงดูหลานวัยขวบปีแรก มีความเครียดในภาพรวมอยู่ในระดับสูง ร้อยละ 36.00 ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับความเครียดในการทำบทบาทแม่ของ ย่า/ยายที่เลี้ยงดู หลาน ได้แก่ ความรู้สึกเป็นภาระด้านการเงิน ความรู้สึกเป็นภาระด้านกิจวัตรประจำวัน และความรู้สึกเป็นภาระด้านสุขภาพ

ดวงหทัย ยอดทอง อัจฉราพร สี่หิรัญวงศ์ วรรณภา คงสุริยนาวัน และ อทิตยา พรชัยเกตุ โอว ของ¹² ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอายุ ความรู้สึกเป็นภาระในการดูแลกับอาการซึมเศร้าในปู่ย่าตายายที่ดูแลหลานอายุระหว่าง 0-5 ปี ในจังหวัดเพชรบุรี จำนวน 100 ราย ผลการวิจัยพบว่าปู่ย่าตายายมีอาการซึมเศร้า ร้อยละ 33 อายุมีความสัมพันธ์กับอาการซึมเศร้าของปู่ย่าตายายที่ดูแลหลานอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ด้านความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองมีความสัมพันธ์ทางลบกับอาการซึมเศร้าในปู่ย่าตายายที่ดูแลหลานในระดับต่ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

กาญจนา เทียนลาย และ วรรณิ หุตะแพทย⁸ ศึกษาสถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครอบครัวข้ามรุ่นของประเทศไทย มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษา

สถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครอบครัวข้ามรุ่นในประเทศไทย ซึ่งเป็น การศึกษาเชิงคุณภาพที่มีการเก็บข้อมูลใน 3 จังหวัดของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดพิษณุโลก ขอนแก่น และกาญจนบุรี ผลการศึกษาพบว่าปู่ย่า ตายายส่วนใหญ่รู้สึกยินดีและเต็มใจที่มีโอกาสได้รับบทบาทเป็นปู่ย่า ตายายที่ดูแลหลาน แต่ในขณะที่เดียวกันบางคนก็รู้สึกว่าการเลี้ยงดูหลานเป็นภาระด้วย โดยพบว่าเงินส่งกลับที่ไม่เพียงพอ การมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรง และฐานะทางเศรษฐกิจของที่มีรายได้ไม่เพียงพอ เป็นปัจจัยที่ส่งผลทำให้ปู่ย่า ตายายรู้สึกว่าการเลี้ยงดูหลานเป็นภาระและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางจิตใจของผู้เป็นปู่ย่า ตายายในครอบครัวข้ามรุ่น

2.2.3 ผลกระทบด้านสังคม

พัชรี คมจักรพันธ์ และ วรรณิ จันทร์สว่าง¹³ ศึกษาประสบการณ์การอยู่อาศัยในครอบครัวข้ามรุ่นของผู้สูงอายุไทย ในภาคใต้ เพื่ออธิบายประสบการณ์การอยู่อาศัยในครัวเรือนข้ามรุ่นของผู้สูงอายุในภาคใต้ ผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นผู้สูงอายุที่อยู่ในจังหวัดสงขลาโดยคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 17 ราย เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth-interview) รูปแบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) การให้ความหมายของการอยู่อาศัยในครัวเรือนข้ามรุ่น พบว่าการอยู่อาศัยในลักษณะเช่นนี้ว่าเป็นชีวิตที่ลำบาก ต้องเลี้ยงส่งต่อทั้งลูกและหลาน บุตรไม่ดี ไม่รู้จักบุญคุณการทำหน้าที่ ของผู้สูงอายุ ประกอบด้วย การเลี้ยงดูหลานเท่าที่ทำได้ การหารายได้เพื่อความอยู่รอด และการจัดการภายในบ้านอย่างลงตัว ทำให้ผู้สูงอายุมีข้อจำกัดในการทำกิจกรรมทางสังคมเนื่องจากมีภาระที่ต้องทำ ทั้งการงานอาชีพ และการเลี้ยงดูหลาน

3. ข้อจำกัดของปู่ย่าตายายในการเลี้ยงดูเด็กของครอบครัวข้ามรุ่น

3.1 ความรู้เท่าทันยุคของการเปลี่ยนแปลง

3.1.1 ปู่ย่าตายายไม่มีเวลาในการศึกษาความรู้ใหม่จากสื่อต่างๆในการเลี้ยงดูเด็กเนื่องจากใช้เวลาส่วนใหญ่ในการดูแลกิจวัตรประจำวันของเด็ก โดยเฉพาะในกลุ่มปู่ย่าตายายที่มีหลานอายุต่ำกว่า 3 ปี ทำให้

ใช้ความรู้และประสบการณ์เดิมในการเลี้ยงดูเด็ก^{14, 15}

3.1.2 ปู่ย่าตายายอ่านหนังสือไม่ออกและมีการศึกษาน้อยทำให้ไม่สามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ มากขึ้น ไม่สามารถรู้เท่าทันสิ่งใหม่ ๆ เพื่อการเลี้ยงดูหลานได้ทันสมัย¹⁶

3.2 ความไม่เพียงพอของรายได้ของครอบครัว ทำให้ปู่ย่าตายายเหนื่อยจากการหารายได้มาจุนเจือครอบครัวและทำให้ความสามารถในการเลี้ยงดูเด็กน้อยลง^{8, 9, 16}

3.3 การเจ็บป่วยและความชราภาพ ทำให้ความสามารถในการเลี้ยงดูเด็กน้อยลง การเคลื่อนไหวที่ช้าลงไม่สามารถเล่นหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ กับเด็กได้เต็มที่เมื่อเปรียบเทียบกับพ่อแม่เด็ก⁹

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการทบทวนวรรณกรรมครั้งนี้ผู้เขียนข้อสรุปและเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขตามข้อจำกัดการเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายของครอบครัวข้ามรุ่นดังนี้

1. การเลี้ยงดูเด็กของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่น การเลี้ยงดูหลานของปู่ย่า ตายาย ครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและสติปัญญา โดยใช้ความรู้และประสบการณ์เดิมที่เคยตอนเลี้ยงลูกมาก่อนสามารถเป็นตัวแทนของพ่อแม่เด็กได้ การเลี้ยงดูหลานมีผลกระทบต่อปู่ย่า ตายายทั้งทางด้านลบและบวก ในผลกระทบด้านลบ ปู่ย่า ตายายรู้สึกว่าการเลี้ยงหลานเป็นภาระ เป็นชีวิตที่ยากลำบาก ทำให้เกิดความเครียด เป็นภาระด้านการเงินในกรณีที่มีรายได้น้อยพอทำให้ต้องทำงานเพิ่ม เป็นภาระด้านกิจวัตรประจำวันทำให้ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมได้ตามปกติ มีความรู้สึกเป็นภาระด้านสุขภาพโดยเฉพาะในปู่ย่า ตายายที่มีปัญหาสุขภาพอยู่เดิม ซึ่งอาจจะมีผลทำให้เกิดอาการซึมเศร้าตามมา ในผลกระทบด้านบวก ปู่ย่า ตายายรู้สึกว่า การเลี้ยงหลานถือเป็นการเกื้อหนุนทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ทำให้รู้สึกมีคุณค่าในตัวเอง มีความรู้สึกอบอุ่นทางจิตใจ ลดความเหงามีชีวิตชีวาและ รู้สึกผูกพันกับหลานมากกว่าบุตรของตน

2. ข้อเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขตามข้อจำกัดการเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยของปู่ย่าตายายของครอบครัวข้ามรุ่นมีดังนี้

2.1 ความรู้เท่าทันยุคของการเปลี่ยนแปลงหน่วยงานรัฐและภาคที่เกี่ยวข้อง อาทิสำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัวสำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ตลอดจนสถานบริการด้านสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย ควรกำหนดนโยบายหรือหาแนวทางที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งกับครอบครัวข้ามรุ่นให้สามารถทำหน้าที่เพื่อความมั่นคงของครอบครัวในระยะยาว ภายใต้งบประมาณและสิ่งแวดล้อมในยุคสังคมแห่งการเปลี่ยนแปลง เช่น การประยุกต์ใช้โครงการเสริมสร้างสุขภาพของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวโดยการพัฒนาศักยภาพของ อสม. ด้านการให้คำปรึกษา ด้านการจัดการข้อมูล ด้านการวิเคราะห์ประเมินสถานการณ์เสี่ยง และด้านการรายงานผลแบบ real time ผ่าน Help Care Application (HCA) ทาง smart phone เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวข้ามรุ่นทั้ง 5 ด้าน คือ สัมพันธภาพ การทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว การพึ่งตนเอง ทุนทางสังคม และ การหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัวในภาวะยากลำบาก ซึ่งมีผลทำให้ครอบครัวข้ามรุ่นมีคะแนนความเข้มแข็งของครอบครัวดีขึ้นและอยู่ในระดับมาก¹⁷ หรือ โครงการการพัฒนาระบบเฝ้าระวัง และส่งเสริมพัฒนาการเด็กโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่ทำให้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือครอบครัวข้ามรุ่นในการส่งเสริมพัฒนาการเด็ก¹⁸ นอกจากนี้การช่วยเหลือปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่นให้มีแนวทางในการอบรมเลี้ยงดูเด็กในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงโดยการมีคู่มือและการให้คำแนะนำเป็นระยะ ๆ จากหน่วยงานในระดับหมู่บ้านจะช่วยให้ปู่ย่าตายายรู้ทันการเปลี่ยนแปลง หรือ ยุค 4.0 โดยมานิตา ลิขิตลิต อรรถนุพรรณ¹⁹ ได้กล่าว

ถึงจุดมุ่งหมายของการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยในยุค 4.0 ว่าเป็นการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้ที่มีความเข้มแข็งด้านจิตใจ สามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ เป็นคนมีจิตสาธารณะ และมุ่งทำงานให้เกิดผลสัมฤทธิ์ ซึ่งปู่ย่าตายายสามารถช่วยเด็กให้มีแรงบันดาลใจโดยการให้เด็กได้มีส่วนร่วมในการทำงานต่างๆ ให้เด็กได้เรียนรู้จากการทำงาน ให้โอกาสเด็กได้คิด ลองผิดลองถูกโดยมีปู่ย่าตายายเป็นคนคอยช่วยเหลืออยู่เบื้องหลังจะทำให้เด็กเกิดความคิดสร้างสรรค์ ในการส่งเสริมจิตสาธารณะควรฝึกโอกาสให้เด็กช่วยเหลือผู้อื่นรอบตัว การเก็บขยะในชุมชน หรือช่วยเหลืองานชุมชนตามความสามารถของเด็กอย่างสม่ำเสมอ ในการกระตุ้นให้เกิดการมุ่งมั่นควรเปิดโอกาสให้เด็กได้ทำงาน เช่น งานบ้าน งานสวนหรืองานซ่อมแซมต่างๆ ในบ้าน และชี้ให้เด็กเห็นผลของงานที่แท้จริงแทนการเรียนรู้จากหนังสืออย่างเดียวโดยไม่ช่วยทำงานบ้าน

2.2 ความไม่เพียงพอของรายได้ของครอบครัว คณะกรรมการสภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ²⁰ ได้เสนอแนวทางในการแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจสำหรับผู้สูงอายุแก่รัฐบาล มีดังนี้ 1) เพิ่มโอกาสการทำงานของผู้สูงอายุ โดยปรับรูปแบบการทำงานเป็นแบบการจ้างงานเป็นชิ้น การทำงานที่บ้านโดยใช้เทคโนโลยี การรวมกลุ่มด้านเกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง 2) การเร่งรัดให้มีกิจการเพื่อสังคม เช่น การจัดบริการบ้านพักชั่วคราว 3) การเพิ่มสัดส่วนผู้สูงอายุในการทำงาน 4) การจัดสิทธิประโยชน์สนับสนุนหน่วยงานที่มีการจ้างผู้สูงอายุ 5) การฝึกอบรมผู้สูงอายุในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีใหม่ รูปแบบอาชีพใหม่ที่อาศัยประสบการณ์ รวมทั้งเทคโนโลยีที่ช่วยในการทำงานจากที่บ้าน 6) สนับสนุนการออมที่ใช้เวลาและไม่ให้ผลตอบแทนเป็นเงินทันที เช่น การปลูกไม้เศรษฐกิจยืนต้น การทำแหล่งอาหารชุมชน 7) เตรียมการเรื่องที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุในวัยเกษียณ เช่น การลดหย่อนภาษีเรื่องที่อยู่อาศัย สินเชื่อที่อยู่อาศัยให้ผู้สูงอายุ การปรับสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยให้ผู้สูงอายุสามารถอาศัยอยู่ในชุมชนโดยความร่วมมือของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วน

ท้องถิ่น ธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกิจการเพื่อสังคม และ 8) ผลักดันภาษีเพื่อการเลี้ยงดูบางส่วนให้กับทายาท ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรกระตุ้น ส่งเสริม และ สนับสนุนให้ปู่ย่า ตายายได้เข้าร่วมกิจกรรม โครงการต่างๆ ที่เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว ตลอดจนการเข้าถึงสวัสดิการหรือบริการต่างๆ ของภาครัฐและเอกชน ในขณะเดียวกันควรมีแนวทางในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ลูกที่ย้ายถิ่นต้องรับผิดชอบลูกของตนเอง และพ่อแม่ที่ช่วยดูแลลูกของตน โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจด้วยการส่งเงินกลับอย่างสม่ำเสมอเพื่อที่จะช่วยแบ่งเบาภาระของพ่อแม่

2.3 การเจ็บป่วยและความชราภาพ ชัยพัฒนา พุฒช้อน และกันตพัฒน์ พรศิริวัชรสิน²¹ ได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหา ดังนี้ 1) การพัฒนาทางร่างกาย ควรจัดการอบรมการดูแลสุขภาพร่างกายของผู้สูงอายุ ให้ความรู้ด้านโภชนาการ การออกกำลังกาย ตามความเหมาะสมของบุคคล รวมถึงการใช้เทคโนโลยีเพื่อประโยชน์ในการศึกษาหาความรู้ต่างๆ การจัดชมรมผู้สูงอายุ 2) การพัฒนาคุณภาพผู้สูงอายุด้านความสัมพันธ์กับสังคม เช่น การจัดชมรมผู้สูงอายุ การสร้างเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ การปฏิบัติธรรมเพื่อสร้างความสุขทางจิตใจ กิจกรรมนันทนาการต่างๆ 3) การพัฒนาคุณภาพผู้สูงอายุด้านสภาพที่อยู่อาศัย อากาศ ต้นไม้ ทางเดิน ส้วม สวนสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ การสงเคราะห์ที่อยู่อาศัยและการดูแลผู้สูงอายุที่ไร้ญาติหรือถูกทอดทิ้ง และ 4) การช่วยเหลือเกื้อกูลของภาคประชาชน เป็นการจัดสวัสดิการสังคมในชุมชนของตนเอง เช่น การจัดสวัสดิการชุมชน ที่ครอบคลุมการเกิด แก่ เจ็บ ตาย การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นรูปธรรมชัดเจน นอกจากนี้ควรมีคัดกรองอาการซึมเศร้าในปู่ย่าตายายที่เป็นผู้ดูแลหลักในการดูแลหลานอายุระหว่าง 0-5 ปี และพัฒนาโปรแกรมเพิ่มการสนับสนุนช่วยเหลือปู่ย่าตายายที่เจ็บป่วยหรือชราภาพจากครอบครัว ชุมชน หรือ องค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น การเยี่ยมบ้าน การช่วยเหลือพึ่งพากันของคนในชุมชน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปจำนวนครอบครัวข้ามรุ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น การเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยของปู่ย่าตายายในครอบครัวข้ามรุ่นแทนพ่อแม่ของเด็กนั้นเป็นการเกื้อกูลของครอบครัวเพื่อให้ครอบครัวสามารถทำหน้าที่พัฒนาให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพในสังคมต่อไป

การเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยในครอบครัวข้ามรุ่นมีทั้งผลกระทบด้านบวกและลบรวมทั้งข้อจำกัดที่บุคคล หน่วยงานทางสุขภาพและสังคมควรนำมาพิจารณาเพื่อหาแนวทางการลดข้อจำกัดในการพัฒนาเด็กปฐมวัย

เอกสารอ้างอิง

1. สำนักงานสถิติแห่งชาติ. การสำรวจภาวะการทำงานของประชากรไตรมาส 3. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ; 2556.
2. กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. รายงานสถิติและสถานการณ์สังคม; 2554:4.
3. กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทยและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (UNFPA). รายงานสถานการณ์ประชากรไทย พ.ศ. 2558 [อินเทอร์เน็ต]. โฉมหน้าครอบครัวไทยยุคเกิดน้อย อายุยืน: บทที่ 5 ครอบครัวข้ามรุ่น. [เข้าถึงเมื่อ 26 พฤษภาคม 2563]: 96–111. เข้าถึงได้จาก: https://thailand.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/State%20of%20Thailand%20Population%20report%202015-Thai%20Family_th.pdf
4. วิพรรณ ประจวบเหมาะ. โครงการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545–2564) ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2550–2554) [อินเทอร์เน็ต]. เอกสารนำเสนอในที่ประชุมวิชาการประจำปี 2557 สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็กเยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ, กรุงเทพมหานคร. [เข้าถึงเมื่อ 26 พฤษภาคม 2558]. เข้าถึงได้จาก : http://www.opp.go.th/040857_8.pdf
5. อารี จำปากลาย. เมื่อเติบโตใหญ่ห่างไกลพ่อแม่ ลูกของพ่อแม่ที่ย้ายถิ่นในมุมมองของปู่ย่าตายาย. ใน ชายโพธิสิทธิ์ และสุชาดา ทวีสิทธิ์, บรรณาธิการ. ประชากรและสังคม 2552: ครอบครัวไทยใน สถานการณ์เปลี่ยนแปลงทางสังคมและประชากร. นครปฐม: สถาบันวิจัย ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. หน้า 194-205.
6. สำนักพัฒนาฐานข้อมูลและตัวชี้วัดภาวะสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ. ข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ตารางที่ 1.1 เส้นความยากจน (Poverty line) จำแนกตามภาคและเขตพื้นที่ ปี พ.ศ. 2531 – 2561 นำเสนอ 4 พฤศจิกายน 2562. [เข้าถึงเมื่อ 2 พฤษภาคม 2563]. เข้าถึงได้จาก: http://social.nesdc.go.th/SocialStat/StatReport_FullScreen.aspx?reportid=854&template=2R1C&yeartype=M&subcatid=59
7. สุธรรม นันทมงคลชัย, โชคชัย หมั่นแสวงทรัพย์, จันทิรา นันทมงคลชัย. อิทธิพลของปู่ย่า ตายาย ต่อพัฒนาการเด็กอายุ 6-12 ปี proceeding. การประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ ปี 2550; ณ กรุงเทพมหานคร จัดโดยสมาคมนักประชากรไทย; 2550. หน้า 405-413.
8. กาญจนา เทียนฉาย, วรณี หุตะแพทย์. สถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นของประเทศไทย proceeding. การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่11 "ประชากรและสังคม 2558" เรื่อง ความหลากหลายทางประชากรและสังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558 (Population and Social Diversity in Thailand 2015); ในวันพุธที่ 1 กรกฎาคม 2558; ณ ห้องราชเทวี แกรนด์ ชั้น 3 โรงแรมเอเชีย ราชเทวี

- กรุงเทพมหานคร. มหาวิทยาลัยมหิดล: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม; 2558. หน้า 311-324.
9. จันทร์ฉาย จรุงดิพนธ์. ความทุกข์และความสุขในการดูแลหลานของผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้ง. วิทยานิพนธ์ วิทยาลัยพยาบาลศาสตร์มหาบัณฑิตสาขาวิชาการพยาบาลเวชปฏิบัติชุมชน [วิทยานิพนธ์]. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร; 2551.
 10. วิลาวรรณ วาทยโธ, ชลาธิป สมหาหิโต. การศึกษาพฤติกรรมกรรมการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยในครอบครัวข้ามรุ่นในจังหวัดมหาสารคาม 2562. ว.ศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ 2562;34(1):91-97.
 11. วิวรรณ ค่ายคลัง, วรรณิ เตียวอิสเรศ, จินตนา วัชรสินธุ์. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความเครียดในการทำบทบาทแม่ ของย่า/ยายที่เลี้ยงดูหลานวัยขวบปีแรก. ว.คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา 2556;26(1):11-19.
 12. ดวงหทัย ยอดทอง, อัจฉราพร สีหิรัญวงศ์, วรรณิ คงสุริยะนาวิน, อทิตยา พรชัยเกต, โอว ของ. ความสัมพันธ์ระหว่างอายุ ความรู้สึกเป็นภาระในการดูแลกับอาการ ซึมเศร้าในปู่ย่าตายายที่ดูแลหลาน. ว.สภากาพยาบาล 2557;29(1):108-121.
 13. พัชรี คมจักรพันธ์, วรรณิ จันทร์สว่าง. ประสบการณ์การอยู่อาศัยในครัวเรือนข้ามรุ่นของผู้สูงอายุไทย ในภาคใต้. ว.พยาบาลสงขลานครินทร์ 2558;35(3):35-55.
 14. ทรงวุฒิ ดวงรัตนพันธ์, สุจิตตรา ซาตา. วิถีชีวิตของปู่ ย่า ตา ยายผู้ดูแลหลักที่สัมพันธ์กับสุขภาพช่องปาก เด็กอายุ 1-3 ปี ตำบลบ้านเหล่า อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น. ว.ทันตสาร 2557;35(1):107-117.
 15. วณิชชา ณรงค์ชัย, ดุษฎี อายุวัฒน์. รูปแบบการอยู่อาศัยร่วมกันของคนข้ามรุ่นในครอบครัวผู้ย้ายถิ่นอีสาน. ว.วิจัย มข.(บศ.) 2554;11(3):101-110.
 16. สุธรรม นันทมงคลชัย, พิมพ์สุรางค์ เตชะบุญ, เสริมศักดิ์ โชคชัยหมั่นแสงทรัพย์, อาภาพร เผ่าวัฒนา. วิถีชีวิตของผู้สูงอายุหญิงที่เลี้ยงในเขตชนบทภาคเหนือของประเทศไทย. ว.สาธารณสุขศาสตร์ 2554;41(1):29-38.
 17. นันทพร อ่อนชัย, นุปลา แก่นชัยภูมิ, อภิวรรณ ดวงมณี, สิริศักดิ์ อาจวิชัย. รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแห่งกลางสำหรับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) จังหวัดชัยภูมิ. ว.ศูนย์อนามัยที่ 9: ว.ส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม 2562;13(32):261-277.
 18. สุจินดา สุขกำเนิด. โครงการวิจัย การพัฒนาระบบเฝ้าระวัง และส่งเสริมพัฒนาการเด็ก โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน (Research and Development of Surveillance and Promotion Child Development System by Community Participation). ว.สุขภาพภาคประชาชน 2560;12(4):16-27.
 19. มานิตา ลีโชวลิต อรรถนุพรรณ. การอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทยในยุคประเทศไทย 4.0. ว.ครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2561;46(4):283-299.
 20. คณะกรรมการสภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ. รายงานของสภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ ด้านเศรษฐกิจ เรื่อง เศรษฐกิจผู้สูงอายุ. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร; 2559.
 21. ชัยพัฒน์ พุฒซื่อน, กันตพัฒน์ พรศิริวัชรสิน. แนวทางการแก้ไขปัญหาสังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย. ว.เครือข่ายส่งเสริมการวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 2561;1(1):25-36.